УДК 930.253(477.53):[94+008

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7(25)-1095-1111

Священко Зінаїда Василівна доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, https://orcid.org/0000-0001-5845-3115

ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ ОЦИФРОВАНИХ ФОТОГРАФІЙ В КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА

Анотація. У статті досліджено проблему використання оцифрованих фотографій в контексті актуальних проблем історичного джерелознавства, здійснено огляд електронних колекцій оцифрованих фотографій, які створено в національних організаціях, покликаних зберігати історико-культурне надбання (на прикладі Польщі та України). Зазначено, що постановка цього дослідницького завдання зумовлена зростанням популярності фотодокументів та інших візуальних джерел як об'єкта теоретичних досліджень у сучасних джерелознавстві та культурології, що пов'язано зі світовими тенденціями візуалізації інформації, зокрема візуалізації історичних знань, а з іншого боку, фотодокументи використовуються як джерело історичних досліджень, як основа для формування об'єктивних наукових уявлень про процеси повсякденності, побуту, культури і мистецтва.

Автором зроблено висновок, що сучасні цифрові технології дозволяють реалізувати ідеї щодо створення альтернативного поля зберігання документів у віртуальній площині. Оцифрування архівних документів на сьогодні є найзручнішим інструментом збереження та використання інформації, що дає можливість безпечного та економічного зберігання, зручного пошуку та використання інформації, надає оперативний доступ до архівних матеріалів. Кількість сучасних оцифрованих фотодокументів, багато з яких розміщені на сайтах громадських організацій та в електронних засобах масової інформації, дозволяє віднести їх до візуальних джерел.

Тема архівних оглядів, введення в науковий обіг комплексів фото-документів є особливо актуальною евристично-аналітичною задачею, вирішення якої, безсумнівно, значно розширить простір наочних джерел наукових досліджень з історії повсякденності та сучасного життя. Активізація процесу оцифрування об'єктів історико-культурної спадщини виступає важливим стратегічним завданням державного розвитку, що значно розширить доступ

користувачів до документної інформації та прискорить багато комунікаційних процесів в інформаційному просторі України, сприятиме долученню країни до світового інформаційного простору.

Ключові слова: фотографії, візуальні архіви, архівний документ, оцифровка, електронні колекції, інформаційні технології, інформаційний простір.

Sviaschenko Zinaida Vasylivna Dr. Habil. (History), Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20300, https://orcid.org/0000-0001-5845-3115

THE PROBLEM OF USING DIGITAL PHOTOGRAPHS IN THE CONTEXT OF CURRENT PROBLEMS OF HISTORICAL SOURCE SCIENCE

Abstract. The article examines the problem of using digitized photographs in the context of current problems of historical source studies, reviews electronic collections of digitized photographs created in national organizations designed to preserve historical and cultural heritage (using the example of Poland and Ukraine). It is noted that the setting of this research task is due to the growing popularity of photo documents and other visual sources as an object of theoretical research in modern source studies and cultural studies, which is connected with the world trends of visualization of information, in particular the visualization of historical knowledge, and on the other hand, photo documents are used as a source of historical research, as a basis for the formation of objective scientific ideas about the processes of everyday life, life, culture and art.

The author concluded that modern digital technologies make it possible to implement ideas regarding the creation of an alternative document storage field in the virtual plane. Digitization of archival documents is currently the most convenient tool for saving and using information, which enables safe and economical storage, convenient search and use of information, and provides prompt access to archival materials. The number of modern digitized photo documents, many of which are posted on the websites of public organizations and in electronic mass media, allows you to classify them as visual sources.

The topic of archival reviews, the introduction into scientific circulation of sets of photo documents is a particularly relevant heuristic and analytical problem, the solution of which will undoubtedly significantly expand the space of visual sources of scientific research on the history of everyday life and modern life. Activation of the process of digitization of objects of historical and cultural heritage is an important strategic task of state development, which will significantly expand

users' access to document information and speed up many communication processes in the information space of Ukraine, and contribute to the country's inclusion in the world information space.

Keywords: photographs, visual archives, archival document, digitization, electronic collections, information technologies, information space.

Постановка проблеми. У сучасному світі, який існує і розвивається завдяки тотальній інформатизації, накопичено велику кількість архівних документів. Окрім науково-довідкового забезпечення, створеного для швидкого доступу до документів, які зберігаються в архіві, більшість цінних матеріалів залишаються в архівах не дослідженими та майже без особливого рецензування. Слід зазначити, що основним споживачем архівних документів повинен бути не тільки історик, але і кожен небайдужий до історії своєї батьківщини громадянин країни. Очевидно, що жоден архів не в змозі надати доступ до зібрань документів усім відвідувачам, використовуючи традиційні методи роботи. Цінність і актуальність тих чи інших архівних джерел визначається не лише суб'єктивною оцінкою історика чи архівіста, а й загальним рівнем суспільного усвідомлення важливості тієї чи іншої колекції, яка може розкрити невідомі сторінки історії як окремої людини, організації, так і країни в цілому.

Актуальність теми зумовлена, з одного боку, зростанням популярності фотодокументів та інших візуальних джерел як об'єкта теоретичних досліджень у сучасних джерелознавстві та культурології, що пов'язано зі світовими тенденціями візуалізації інформації, зокрема візуалізації історичних знань. З іншого боку, за наявності усталеної традиції використання фотодокументів як основи історичних досліджень. Можливості фотографічних джерел як основи для формування об'єктивних наукових уявлень про процеси повсякденності, побуту, культури і мистецтва відображені в дослідженнях О. Коляструк [1], Є. Рачкова [2], З. Священко та О. Скрипник [3] та ін. Незважаючи на те, що інформаційно-емоційне навантаження фотографій, що доповнюють публікації наукових досліджень або мемуарів, як правило, дуже високе, питання ідентифікації, наукової критики, можливості використання фотодокументів в дослідженнях проблем історії та культури залишаються практично невивченими.

Реалії сучасного життя все частіше вимагають активного використання нових інформаційних технологій. Інформаційна епоха вносить корективи у світ діалогу між архівними джерелами та дослідником. Сучасні цифрові технології дозволяють реалізувати найглобальніші ідеї щодо створення альтернативного поля зберігання – зберігання документів у віртуальній площині. На думку вчених, зокрема, Л. Міллер [4], С. Литвинської [5], А. Сукало

[6] та ін., оцифрування архівних документів на сьогодні є найзручнішим інструментом збереження та використання інформації. Це дає можливість безпечного та більш економічного зберігання, зручного пошуку та використання інформації, а також забезпечує оперативний доступ до архівних матеріалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію цієї проблеми можна виділити в рамках аналізу досліджень, пов'язаних з інформатизацією архівної справи. Питання вирішення проблеми використання новітніх технологій в архівній роботі та оцифрування даних перебуває в полі зору багатьох дослідників. Так, А. Сукало зазначає, що «перспектива запровадження сучасних технологій в архівній справі визначається сучасним станом державного та світового інформаційного простору, державною політикою щодо стратегічного планування розбудови інформаційного суспільства в Україні та проєктами, спрямованими на реалізацію процесів інформатизації архівної галузі» [6, с. 204]. А. Кисельова зосередила увагу на генезі становлення архівних вебсайтів у провідних державах світу та в Україні, зокрема [7]. Крім того, дослідниця характеризує особливості функціонування вебсайтів архівних установ, види інформаційних ресурсів архівної сфери, структуру та перспективи їхнього розвитку. Л. Юдіна досліджувала використання інформаційних ресурсів Національного архівного фонду України [8]. Проблемам цифровізації архівної справи присвячено дослідження Я. Калакури та М. Палієнко, які вивчали сутність електронного архівознавства як «інноваційного концепту сучасної архівної науки і практики, що в умовах цифрового суспільства набуває пріоритетного значення» [9]. Л. Дідух стверджує, що «методика створення цифрових копій аудіовізуальних документів полягає у точному і повному відтворенні оригіналу» [10]. Чимало статей питанням цифровізації архівних документів і репрезентації інформаційних ресурсів присвятив Г. Боряк, на переконання якого «оцифрування архівних документів стало одним зі стратегічних завдань діяльності сучасних архівів» [11].

Мета статті – дослідження проблеми використання оцифрованих фотографій в контексті актуальних проблем історичного джерелознавства, огляд електронних колекцій оцифрованих фотографій, які створено в національних організаціях, покликаних зберігати історико-культурне надбання (на прикладі Польщі та України).

Виклад основного матеріалу. Фотографія – це науково-практичний спосіб збереження зображень у часі на спеціальних світлочутливих матеріалах. Розробка методів і засобів фотографії належить науці, а результатами їх застосування є візуальні образи і фотодокументи. Важливість фотографічних документів визначається метою їх створення і самими об'єктами фіксації зображення. Наукові явища, історичні події і людина в контексті цих подій,

матеріальні об'єкти і предмети давнього і сучасного походження мають повсякденне, художнє і дослідницьке значення. Фотографія є історичним джерелом, має пріоритет одночасності існування об'єкта і моменту його «документування» [1; 2]. У тих випадках, коли фотодокумент є єдиним або найбільш візуально чітким у порівнянні з іншими речовими доказами, його значення зростає ще більше: побачити, осмислити, проаналізувати, реконструювати приховані форми, масштаб. Поза сферою історії матеріальної культури фотографія має значення історичної хроніки у відтворенні подій, у етнографічному, антропологічному дослідженнях, в ландшафтному контексті. Наочна і об'єктивна форма фотографії не контрастує з участю суб'єкта у створенні фотодокументів, оскільки суб'єкт є носієм культурних і соціальних реалій. Фотографія в широкому сенсі є джерелом знань і при науковій обробці – ілюстрованою енциклопедією життя і існування цивілізацій.

Сьогодні у світі відбуваються значні зміни, пов'язані з впровадженням новітніх інформаційних технологій у різні галузі економіки, науки і техніки, культури та мистецтва. Цей процес торкнувся і України, де, як і в інших країнах, неухильно зростає обсяг технотронних документів, які виникли в результаті використання сучасних носіїв інформації, автоматизованих систем управління, проєктування та обробки інформації.

Звернення до проблеми використання оцифрованих фотографій у наукових дослідженнях актуальне з кількох причин. По-перше, фотодокумент – це одне з найважливіших джерел для вивчення історії країни, яке має деякі особливості. Перш за все, це візуалізація. У сукупності з письмовими історичними джерелами дослідник може скласти детальне уявлення про досліджуваний період. Ще однією відмінною рисою фотодокумента є можливість зафіксувати подію в той момент, коли вона відбувається, зафіксувавши при цьому найменші деталі, які потрапляють в кадр. Фотодокументи характеризуються низьким рівнем суб'єктивності, тобто автор фіксує події такими, якими вони є насправді, вибираючи лише ракурс, освітлення, фон та налаштування режиму камери. По-друге, сьогодні дослідники мають у своєму розпорядженні сотні тисяч фотодокументальних свідчень історичних подій, які зберігаються в архівах, музейних колекціях та приватних зібраннях. Але при відборі на постійне зберігання виникає питання: які документи мають або матимуть історичне, культурне, соціально-економічне чи політичне значення для суспільства та держави впродовж багатьох років? По-третє, при зберіганні фотодокументів виникають проблеми у зв'язку з можливим пошкодженням або втратою, а також своєчасним виявленням дефектів, які виникають на них під час зберігання, тому важливо дотримуватися порядку і режиму зберігання фотодокументів в архівах, включаючи і положення про обмежений доступ до вивчення фотодокументів.

Певні проблеми з доступом виникають через те, що значна частина документів має незадовільний фізичний стан чи просто пошкоджена або втрачена. Згідно з чинними нормативами самокопіювання чи фотографування оригіналів документів заборонено через руйнівну дію неспеціалізованого обладнання. Оцифрування й створення електронних архівів уможливлюють розв'язання проблеми доступу дослідників до фотографій з візуальних колекцій та сприяють інтеграції країни у світовий інформаційний простір [3; 6; 12; 13].

У другій половині XX ст. відбулися значні зміни відразу в декількох напрямах роботи з фотодокументами. Перш за все, нові можливості техніки і технології фотографії спричинили суттєві зміни в питанні введення фотоматеріалів у публічну сферу, які полягали у підвищенні суспільного інтересу до них, та збільшення кількості (спочатку) друкованих видань фотодокументів і необхідність розробки методів публікації фотографічних зображень. Одночасно, удосконалення техніки на рубежі 1980-х – 1990-х років дозволило розробити технології оцифрування і першим видом документів, для яких була розроблена технологія, стали фотоматеріали на прозорих носіях – проєкційні сканери. На сьогоднішній день ця технологія залишається найбільш досконалою за якістю отриманого електронного зображення [14]. Оцифрування фотодокументів на прозорих носіях (негативи, позитиви (слайди), крім скла) дозволило найбільшим власникам фотоматеріалів (інформаційним агентствам, видавництвам, архівам, бібліотекам, музеям тощо) розпочати створення власних електронних каталогів, які на той час мали виключно внутрішнє утилітарне значення [15]. «Публічність» інформації, яка міститься в каталогах, досягалася шляхом публікації комерційних мультимедійних видань. Так, одним з перших результатів цієї діяльності став каталог Лондонської національної галереї, виданий на CD-ROM на рубежі 1980-х і 1990-х років, який став результатом співпраці музею з Microsoft Art Gallery, The Collection of the National Gallery, London, в галузі оцифрування слайдотеки Галереї і розробки спеціалізованого програмного забезпечення [4]. Нарешті, мікрокомп'ютерна революція початку 1990-х років, поширення персональних комп'ютерів, планшетних і портативних слайд-сканерів, поява графічних процесорів і редакторів, а також «податливість» фотоматеріалів, в тому числі фотовідбитків, як найпростіших об'єктів для оцифрування, ще більше розширили можливості створення електронних колекцій фотографічних зображень, а поява Всесвітньої павутини (Інтернет) як засобу комунікації дозволило переглянути цілі створення фотокаталогів і перетворити їх на фотобанки, призначені як для привернення уваги громадськості до колекцій власників фондів, так і для онлайн-продажу зображень [4; 6; 16; 17]. З середини 1990-х років, слідом за компанією Б. Гейтса (Corbis Corp.) практично всі великі інформаційні агентства,

видавництва і власники фондів активно займалися оцифруванням фотоматеріалів.

Оцифровування архівних документів є одним із найважливіших напрямів діяльності архівних установ країн світу. Завдання зберігати інформацію є одним із найважливіших, його вирішення має забезпечити як і збереженість знань, що були накопичені попередніми поколіннями, так і нову інформацію. Звичайно, робота з цифровими фотоматеріалами потребує розробки спеціальної методики дослідження, оскільки опису електронних копій фотоматеріалів часто недостатньо для повноцінної атрибуції оригінальних фотодокументів, а на сайтах, як правило, представлені «прев'ю», тобто зображення для ознайомлення, захищені (іноді) водяним знаком. Однак, навіть такий підхід до викладу фотодокументів забезпечує дослідника початковою інформацією для виявлення фотографічних джерел з досліджуваної проблеми. Для прикладу розглянемо цифрові колекції Польщі, які доступні для використання дослідниками.

Колекція Національного цифрового архіву (https://www.nac.gov.pl/en/audiovisual-archive/) налічує понад 15 мільйонів фотографій з 1840-х років до сьогодення; майже 90% цього обсягу складають фотодокументи періоду Польської Народної Республіки. Окрім фотоматеріалів, архів містить понад 40 000 звукозаписів (1889–2008 рр.), близько 2 400 фільмів 1928–1993 рр., а також письмові документи, зокрема сценарії передач Польського радіо та польської секції Радіо Вільна Європа. Вся фотоколекція Національного цифрового архіву поділена на групи та колекції. Серед останніх найбільш значущими є: фотоархів журналу «Ілюстрований щоденний кур'єр» (Ilustrowany Kurier Codzienny – IKC), що містить майже 200 тисяч фотографій, датованих 1910–1939 роками. Ця частина колекції містить фотодокументи, які фіксують представників органів державної влади, політичних та громадських діячів, події економічного, культурного, наукового, релігійного, спортивного життя тощо.

Колекція фотодокументів видавництва «Краків – Варшава» (Zeitungsverlag Krakau – Warschau) містить близько 18 тисяч фотографій, датованих 1939–1945 роками. Тематично до цієї колекції дотичні фотоколекції відомих польських фотографів того часу (Чеслава Датки, Тадеуша Шуньського, Болеслава Денасевича, Тадеуша Янковського, Владислава Хоми, Вацлава Ждярського, Стефана Рассальського та ін.), які документували бойові маршрути та участь польських солдатів у боях Другої світової війни, а також руйнування та відбудову польських міст і, перш за все, Варшави.

Колекції великих державних фотоагентств періоду Польської Народної Республіки. Колекція найбільшого з них, Центрального фотографічного агентства (CAF), містить близько 12 мільйонів фотографій 1944–1990 років.

Другою за кількістю колекцією цього періоду в НАК є фотоархів Військового фотографічного агентства (WAF) – близько 2 мільйонів воєнних фотографій 1944–1996 років.

Повоєнна культура, мистецтво та архітектура представлені на фотографіях, зібраних у приватних фотоархівах Владислава Мірницького, Станіслава Бжозовського, Едварда Гартвіга, Юліуса Енглерта та інших, які містять понад 220 тисяч фотографій 1945–1982 років і присвячені театральному мистецтву, модерній та історичній архітектурі Польщі та іншим темам. Повний перелік тем фотоматеріалів представлений в окремому розділі (https://audiovis.nac.gov.pl/files/o_zbiorach.pdf).

На даний момент на сайті НАК представлено 224 580 електронних копій фотографічних зображень у цифровому вигляді. Зазначимо, що у 2010–2015 роках керівництво Архіву активно залучало волонтерів до атрибуції фотодокументів, запрошуючи всіх охочих взяти участь в описі фотографій (на засадах краудсорсингу). Пошукова система Digital Collection (https://audiovis.nac.gov.pl) дозволяє здійснювати пошук за набором символів (простий пошук) і розширений пошук за одинадцятьма атрибутами.

Фотоархів Фонду KARTA Center (http://www.foto.karta.org.pl) був заснований у 1996 році, і його місія полягає у зборі, професійному аналізі, зберіганні та просуванні фотографій, що документують історію Польщі та Центрально-Східної Європи з кінця XIX століття до наших днів. Наразі його архівні ресурси налічують 300 тисяч фотографій у вигляді негативів, позитивних відбитків та цифрових файлів. Архів постійно поповнюється завдяки приватним донорам, які надають архіву свої сімейні альбоми, друковані видання та негативи, а також співпраці з найбільшими власниками фондів, зокрема, Studium Polski Podziemnej w Londynie, Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie, Biblioteka Polska im. Ignacego Domeyki w Buenos Aires, Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (http://www.foto.karta.org.pl/partner/). В архіві ведеться постійна наукова робота з атрибуції та інвентаризації фондів: для кожної колекції та фотографій, що входять до неї, в IT-системі створюється опис, що містить дані, які стосуються його історії, автора та змісту. Описи доступні на сторінках сайту, присвячених окремим колекціям (http://www.foto.karta.org.pl/nasze-zbiory/kolekcje/). На сайті розміщено понад 500 тисяч фотографій (http://www.foto.karta.org.pl/nasze-projekty/digitalizacja/).

Музей історії фотографії, Краків ((Muzeum Historii Fotografii im. Walerego Rzewuskiego – https://mhf.krakow.pl). Колекція музею включає не лише фотоколекцію (близько 60 тис. фотоматеріалів), а й листівки, плакати, календарі, архівні документи та фототехніку. У 1995 році музей видав свій перший каталог під назвою «Радянські військовополонені 1920 року у

фотографіях Яна Зимовського», через 10 років вийшов ще один цікавий каталог фотографій «Юзеф Пілсудський у фотографіях Музею історії фотографії» (2005). На сайті музею є розділ «Тематичні виставки» (https://zbiory.mhf.krakow.pl/#), в якому представлено понад 1000 колекцій фотоматеріалів з різної тематики. Серед них особливий інтерес представляють добірки фотографій кінця XIX – початку XX століття: «Krakowianki» (портрети жінок у національних костюмах), «W Bronowicach» (постановочні фото), «TARG» та ін.

Цікавими для дослідників історії повсякденності є електронні зібрання фотографій на сайтах Польської академії наук в Кракові (http://pauart.pl/app/content/collections). Фотографії в спеціальних колекціях створюють і доповнюють колекцію рукописів, яка включає, серед іншого: сімейні архіви, спадщину діячів науки, культури та мистецтва. Основна частина всієї колекції, що налічує приблизно 10 000 об'єктів, – це фотографії, зроблені у XIX ст., які характеризуються різноманітним змістом і тематичним багатством, а також мають велике значення для документування, вони є цінним джерелом знань про пам'ятки, людей і події минулого. У кількісному відношенні в колекціях переважають поодинокі та колективні портрети визначних і відомих діячів культури і науки, громадських, політичних і економічних діячів, членів родин, а також менш відомих та звичайних громадян. Серед пейзажних, репортажних і документальних фотографій найважливішим є альбом із Сахаліну, укладений у 1892–1896 роках Броніславом Пілсудським, одним із найвидатніших у світі дослідників культур Далекого Сходу. Колекція світлин Міхала Ґрейма, яка також є відображенням гастрольних та етнографічних інтересів фотографа, передає знання про пам'ятки та людей Поділля та Бессарабії. Більшість із них стосується Кам'янця-Подільського, зокрема п'ять унікальних у національному масштабі великих панорам, які є зразками мистецтва фотографії XIX ст., а також фотографії сакральних інтер'єрів, репродукції релігійних картин та портрети представників магнатських родів Поділля та фотографії картин Яна Грейма, Тадеуша Горецького, Казимира Мірецького, Юзефа Ролле. Його етнографічні світлини охоплюють широке коло питань, тобто персонажів різних соціальних станів, від шляхти, городян і селян до жебраків, сцени з народних обрядів і тих, що стосуються повсякденного життя міст і сіл. Спеціальні колекції також включають велике зібрання іконографічних матеріалів початку XX ст. та часів Першої світової війни.

Із заснуванням кафедри історії мистецтва в Ягеллонському університеті (1882 р.) з ініціативи її творця проф. Мар'яна Соколовського розпочалося збирання різних типів репродукцій мистецьких творів: гіпсових зліпків, гравюр, фотомеханічних репродукцій та фотографій, які мали слугувати насамперед як допоміжний засіб у проведенні навчальних занять, а також як

необхідні дослідницькі інструменти. Кабінет історії мистецтв (1884), створений спеціально для цієї мети, був найстарішим закладом такого типу в Польщі та одним із найстаріших у Європі. Незважаючи на різноманітні організаційні зміни, цей підрозділ і сьогодні функціонує як Фототека Інституту мистецтвознавства (http://www.fototeka.ihs.uj.edu.pl/navigart/). Його колекція наразі складається з приблизно 68 000 фотографій: відбитки різних розмірів, слайди та негативи; крім того, друковані репродукції (включаючи широкоформатні альбоми) та малюнки. Переважна більшість колекцій походить із періоду до Другої світової війни, у тому числі порівняно багато з рубежу XIX–XX ст. Колекція негативів складається переважно з пластин розміром 13x18 см, на склі та плівці. Переважна більшість із них демонструє польські пам'ятники; можна також виділити невелику колекцію фотографій творів польського живопису після 1945 року. Фототека містить понад 10 000 слайдів формату 8,2x8,2 см, які колись використовувалися для лекцій. Колекція Фототеки постійно поповнюється цифровими фотографіями, наприклад, найближчим часом буде отримано фотодокументацію, створену під час роботи Інституту над каталогом пам'яток Малопольщі (Dehio Kleinpolen).

Наукові інституції, архіви та бібліотеки України теж розпочали освоєння технологій оцифрування документів та формування електронних колекцій. Важливим стратегічним завданням державного розвитку є активізація процесу оцифрування об'єктів історико-культурної спадщини, що значно розширить доступ користувачів до документної інформації та прискорить комунікаційні процеси в інформаційному просторі України, сприятиме долученню країни до світового інформаційного простору. У той же час, у зв'язку з відсутністю достатньої нормативно-правової бази, єдиної методики створення цифрових копій фонду користування, їх обліку, забезпечення збереженості та доступу до них, а також через різницю у матеріально-технічному і кадровому забезпеченні, нині процес створення і зберігання цифрових копій у вітчизняних архівах відбувається вкрай нерівномірно і не завжди організований у найбільш ефективний спосіб. Такий стан справ є неприйнятним з огляду на майбутні перспективи, в тому числі створення єдиної бази цифрових копій документів, яка не лише сприятиме збереженості документів-оригіналів, а й матиме неабиякий вплив на розвиток наукових студій, істотно спростивши дослідникам доступ до фахових джерел, а пересічним громадянам – до джерел публічної інформації. Саме тому, у 2019 році, було затверджено Методичні рекомендації «Цифровий фонд користування документами національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього» (наказ Державної архівної служби України №36 від 16 квітня 2019 року) [18]. Відтак одним із пріоритетних завдань архівних установ України є створення

цифрового фонду користування документами Національного архівного фонду (НАФ). Передусім це прогресивний і перспективний засіб забезпечення збереженості документів-оригіналів, який уможливлює формування електронних ресурсів для оперативного доступу до документів, у тому числі й з використанням інтернет-технологій. Вимоги до створення цифрових копій, їх обліку, зберігання та надання доступу до них, встановлені вищезазначеним методичним документом, базуються на принципах забезпечення збереженості документів НАФ, забезпечення конституційних прав і свобод громадян щодо вільного доступу до інформації, гарантії захисту авторського та суміжних прав, права інтелектуальної власності [18].

Інформаційним ресурсом архівів України є Національний архівний фонд – зібрання архівних документів, які відображають історію духовного і матеріального життя українського й інших народів, мають культурну цінність, є надбанням української нації, визнані такими відповідною експертизою і зареєстровані в передбаченому законом порядку [8]. Станом на 01 січня 2023 р. в державних архівах, архівних підрозділах державних наукових установ НАН України, архівних відділах райдержадміністрацій і міських рад зберігається 75 150 од. обл. кінодокументів, 1 380 409 од. обл. фотодокументів, 110 213 од. обл. фонодокументів, 25 101 од. обл. відеодокументів, 846 од. обл. архівних електронних документів тощо, що загалом становить 1 591 719 од. обл. аудіовізуальних та електронних документів Національного архівного фонду. Інформатизація архівної справи спрямована на вдосконалення управління та розвиток архівних установ, забезпечення зв'язків архівів та користувачів архівної інформації, налагодження співпраці з Інтернет-сайтами історичного й архівознавчого профілю та ін.

Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, з 2004 р. реалізує проєкт зі створення страхових копій рідкісних видань з власного фонду та формування електронної бібліотеки, складовою якої є цифрова колекція «Історія та культура українського народу» (https://web.nlu.org.ua/), яка уміщує 3148 оцифрованих документів. У 2010 р. було розпочато новий проєкт – створення електронної бібліотеки «Культура України». Питання оцифрування документів та створення цифрових бібліотек є актуальним й для Книжкової палати України. Її Державний архів друку – найбільш повний фонд друкованої інформації та головне сховище документів, тож він має важливе значення для наукових досліджень. Нині Книжкова палата України є визнаним центром державної бібліографії та архівного зберігання видань. Вона забезпечує бібліографічною, статистичною та іншими видами інформації органи влади, бібліотеки, заклади вищої освіти, науково-дослідні організації та інформаційні центри України. Вебсайт Книжкової палати України (http://www.ukrbook.net) створено у 1997 р. як довідково-інформаційний

ресурс з питань діяльності установи. Сайт містить статистичну, аналітичну, бібліографічну, довідкову інформацію з видавничої, бібліотечної, архівної справи та сфери інформації, повні тексти законодавчих актів (або витяги з них) та перелік нормативних документів у відповідній галузі; дані державної статистики друку.

Метою електронного ресурсу Центрального державного архіву вищих органів влади (ЦДАВО) є надання доступу до повнотекстового довідкового апарату архіву та його оцифрованих фондів (https://e-resource.tsdavo.gov.ua/). Ресурс забезпечує повнотекстовий пошук за назвами фондів, історичними довідками та анотаціями до фондів і описів, а також заголовками справ. Покажчики імен, організацій та географічних назв є електронними аналогами традиційних карткових каталогів та надають додаткову інформацію дослідникам. Оцифровані матеріали доступні для перегляду через зручний інтерфейс, а неоцифровані справи можуть бути замовлені до читального залу архіву онлайн через особистий кабінет. Архів системно працює над наповненням ресурсу та удосконаленням пошукових можливостей. Особливий інтерес викликають музейні та архівні колекції, перш за все, колекції фотографій, які зберігаються у фондах ЦДАВО. Такі фонди є основними хранителями історичної пам'яті та складають невід'ємну частину джерельної бази історичних досліджень, оскільки фондові колекції представляють цілісне, унікальне за своїм складом зібрання джерел, які відображають основні періоди історії, наприклад, колекція нововиявлених фотографій періоду «кам'янецької доби» УНР (липень-листопад 1919 р.).

Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного (далі – ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного) є однією із найстаріших архівних установ України, 20 червня 2022 р. виповнилося 90 років від дня його створення. ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного – єдиний державний архів, створений спеціально для зберігання аудіовізуальних документів, на сьогодні це найбільше архівосховище аудіовізуальної інформації в державі (https://tsdaea.archives.gov.ua/pro-arhiv/). Упродовж усього часу свого існування ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного поряд із виконанням основних функцій збереження документів та створення необхідних умов для їх найширшого використання був професійним науково-методичним центром з широкого кола питань, що стосувалися кіно-, фото-, фоно-, відеодокументів, і відповідно суб'єктом професійної та наукової комунікації. Тематичне коло публікацій співробітників ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного окреслюється питаннями комплектування, описування та упорядкування, забезпечення збереження, обліку та експертизи фото-, кіно-, фонодокументів, створення довідкового апарату та особливостей ефективного використання документів, висвітлення важливих етапів функціонування архіву, організації діяльності та вирішення проблем матеріально-технічного забезпечення [12].

Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека імені В. Г. Заболотного (ДНАББ ім. В. Г. Заболотного) – єдина бібліотека державного значення з питань будівництва і архітектури. Створена як Наукова бібліотека при Президії Української філії Академії архітектури 1944 р. У фонді ДНАББ ім. В. Г. Заболотного зберігається значна кількість фотоматеріалів, що ввійшли в створену окрему базу даних «Фотоматеріали» (http://www.dnabb.org/modules.php?name=Pages&go=page&pid=8), яка об'єднує наявні фотоматеріали в окремий масив з однорідним і максимально повним бібліографічним описом документів, а також з можливістю багатоаспектного пошуку й візуального їхнього перегляду. В електронному каталозі представлено фондову колекцію фотоматеріалів, що обліковує близько 20 тис. од. зберігання й вміщує понад 10 тис. бібліографічних записів. Хронологічні межі представлених фотоматеріалів охоплюють кінець XIX–XX століть. На відсканованих фотоматеріалах в електронному каталозі можна ознайомитися з архітектурними об'єктами й спорудами через призму минулої і сучасної реальності. Більша частина фотографій чорно-білі, лише деякі кольорові. Робота над дослідженням фотоматеріалів продовжується: проводиться атрибуція документів, досліджуються фотографії без підписів, дат, зазначення місцевостей, ідентифікуються окремі будівлі й споруди. База даних фотоматеріалів ДНАББ ім. В. Г. Заболотного вирізняється тим, що вона містить, насамперед, зображення об'єктів архітектури України: архітектурних пам'яток, храмових споруд, будівель і споруд цивільної архітектури різних населених пунктів. На фото зафіксовані житлові, громадські й промислові будівлі, малі архітектурні форми, їхні комплекси, ансамблі, частини, фрагменти. Цінними документальними джерелами є зображення найстаріших церков України, дерев'яних, підземних й печерних храмів та незвичайних храмових споруд. Серед представлених фотоматеріалів – зображення інтер'єру, архітектурних деталей, скульптур, ліплення, керамічного оздоблення, елементів ландшафтної архітектури. Також база даних фотоматеріалів містить зображення об'єктів містобудування – історично сформовані центри населених місць, вулиць, кварталів, площ, комплекси із збереженою планувальною і просторовою структурою та історичною забудовою. Доповненням слугують зображення історичних будинків, споруд, їхніх комплексів, окремих поховань і некрополів.

ДНАББ ім. В. Г. Заболотного комплектує і зберігає у фонді документи на всіх видах носіїв інформації, зокрема у електронному каталозі представлено частину колекції негативів на плівці та склі. Фондову колекцію започаткували негативи, отримані від Науково-дослідного інституту теорії історії архітектури та містобудування у 2008 р. Наразі база негативів нараховує біля 15 тис. одиниць зберігання. Цінність колекції полягає в документальній

фотофіксації пам’яток архітектури – житлових, культових, господарських, оборонних споруд, а також історичних фото окремих будівель, вулиць, площ, парків. Більшість негативів датовані 1950–1980 рр. минулого століття. Значний інтерес представляють негативи початку XX ст., датовані 1910 р., зроблені професійними фотографами, відомими архітекторами та дослідниками старовини. Особливою цінністю відзначаються зображення архітектурних пам’яток, які вже втрачені. З огляду на значні руйнування пам’яток культури й архітектури, спричинені бойовими діями РФ, фотоматеріали набувають важливого значення в роботі з відбудови втрачених об’єктів архітектурної спадщини.

Висновки. Таким чином, фотодокументи, які є важливою складовою джерельної бази для досліджень різних галузей науки, далеко не повністю ідентифіковані та впроваджені в сучасний науковий простір. У той же час розвиток інформаційних технологій стимулює накопичення на тематичних сайтах і в соціальних мережах великої кількості візуальних матеріалів, в тому числі архівних і сучасних фотографій, пов'язаних з історією і культурою. Існування цих джерел в Інтернеті та їх текстовий супровід відображають особливості візуальної історичної пам'яті в сучасному світі. Ця обставина дозволяє поставити питання про розробку методики та вирішення конкретних завдань ідентифікації та створення баз даних фотоматеріалів, як ретроспективних, так і сучасних. Що стосується архівної фотографії, то необхідно збирати (з урахуванням прав власників) перші опубліковані, унікальні знімки, в деяких випадках атрибувати, уточнювати дані про персоналії, предмети і дати, які іноді потребують додаткових досліджень.

Кількість сучасних оцифрованих фотодокументів, багато з яких розміщені на сайтах громадських організацій та в електронних засобах масової інформації, дозволяє віднести їх до візуальних джерел, що також ставить перед майбутніми дослідниками ряд проблем в галузі теоретичного джерелознавства і архівознавства, а також технологічних і правових питань, пов'язаних з ідентифікацією та копіюванням цих матеріалів. Тема архівних оглядів, введення в науковий обіг комплексів фотодокументів є особливо актуальною евристично-аналітичною задачею, вирішення якої, безсумнівно, значно розширить простір наочних джерел наукових досліджень з історії повсякденності та сучасного життя.

Література:

1. Коляструк О. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. 2008. 14. С. 259–264.

2. Рачков Є. С. Методи та підходи візуальної історії: аналіз історіографії // Харківський історіографічний збірник, 2015. Вип. 14. С. 27–41.

3. Священко З., Скрипник О. Участь України в міжнародних договорах Ради Європи з питань охорони архітектурної та культурної спадщини // Архітектурна та культурна спадщина історичних міст Центрально-Східної Європи : кол. монографія / за ред. Р. Димчика, І. Кривошеї, Н. Моравця. Умань – Познань – Ченстохова : ФОП Жовтий О. О., 2016. Вип. 3. С. 9–15.

4. Miller L. K. All Text Considered: A Perspective on Mass Digitizing and Archival Processing // American Archivist. 2013. Vol. 76. 2. P. 521–541.

5. Литвинська С. Оцифрування документів як інноваційний спосіб збереження історико-культурної спадщини // Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 7–9 квіт. 2015 р., м. Київ / Нац. авіац. ун-т [та ін.]. Київ : Талком, 2015. С. 276–279.

6. Сукало А. Архівна галузь України в умовах глобального інформаційного середовища // Рукописна та книжкова спадщина України. 2004. Вип. 9. С. 203–216.

7. Кисельова А. А. Архівні ресурси України в глобальній інформаційній мережі : види, доступ, перспективи : дис. … канд. іст. наук. Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Київ, 2005. 161 с.

8. Юдіна Л. М. Використання інформаційних ресурсів Національного архівного фонду України : науково-методичні засади, напрями та перспективи (1993–2004 рр.) : дис. … канд. іст. наук. Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Київ, 2005. 168 с.

9. Калакура Я., Палієнко М. Концептуалізація електронного архівознавства в контексті цифровізації українського суспільства // Архіви України. 2021. 3. С. 36–66.

10. Дідух Л. В. Дослідження методики оцифрування аудіовізуальних документів Національного архівного фонду // Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг». 2022. http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1447

11. Боряк Г. В. Електронні архівні публікації в Інтернеті : проблеми репрезентації інформаційних ресурсів // Архіви України. 2002. № 4–6 (250). С. 141–169.

12. Ємельянова Т. Аудіовізуальні колекції: оцифрування та доступ (на прикладі Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного) // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія. 2016. Вип. 3. С. 33–35.

13. Коновал Л. Функціонування національних цифрових бібліотечних проектів у контексті формування електронної бібліотеки «Україніка» // Бібліотечний вісник. 2016. 2. С. 11–14.

14. Оцифрування аудіовізуальних документів Національного архівного фонду: методичні рекомендації / Держ. арх. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т арх. справи та документознавства; уклад.: Л. В. Дідух, Т. М. Ковтанюк. Київ, 2021. 82 с.

15. Thurston A. Digitalizacja materiałów archiwalnych oraz ich przechowywanie – ogólnoświatowe możliwości i wyzwania // Archeion. 2012. T. 113. S. 45–56.

16. Digital archives. Management, access and use / ed. by Milena Dobreva; Gabriella Ivacs. London: Facet Publishing, 2017. 224 p.

17. Photography – Archiving systems. Part 1: Best practices for digital image capture of cultural heritage material URL: https://www.iso.org/standard/64220.html

18. Методичні рекомендації «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього». Затверджено Наказом Державної архівної служби України 16 квітня 2019 року № 36. https://ips.ligazakon.net/document/FN052225

References:

1. Koliastruk O. (2008). Vizualni dokumenty yak osoblyvi dzherela istorii povsiakdennosti [Visual documents as special sources of the history of everyday life]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*. 14. 259-264. [in Ukrainian].

2. Rachkov Ye. S. (2015). Metody ta pidkhody vizual'noi istorii: analiz istoriohrafii [Methods and approaches of visual history: an analysis of historiography]. Kharkivs'kyi istoriohrafichnyi zbirnyk. 14. 27-41. [in Ukrainian].

3. Sviashchenko Z., Skrypnyk O. (2016). Uchast Ukrainy v mizhnarodnykh dohovorakh Rady Yevropy z pytan okhorony arkhitekturnoi ta kulturnoi spadshchyny [Ukraine's participation in international agreements of the Council of Europe on the protection of architectural and cultural heritage]. *Arkhitekturna ta kulturna spadshchyna istorychnykh mist Tsentralno-Skhidnoi Yevropy* : kol. monohrafiia / za red. R. Dymchyka, I. Kryvoshei, N. Moravtsia. Uman – Poznan – Chenstokhova : FOP Zhovtyi O. O. 3. 9-15. [in Ukrainian].

4. Miller L. K. (2013). All Text Considered: A Perspective on Mass Digitizing and Archival Processing // American Archivist. 2013. Vol. 76. 2. 521-541. [in English].

5. Lytvynska S. (2015). Otsyfruvannia dokumentiv yak innovatsiinyi sposib zberezhennia istoryko-kulturnoi spadshchyny [Digitization of documents as an innovative way of preserving historical and cultural heritage]. *Istoryko-kulturna spadshchyna: zberezhennia, dostup, vykorystannia*: Materialy Mizhnar. nauk.- prakt. konf., 7–9 kvit. 2015 r., m. Kyiv / Nats. aviats. un-t [ta in.]. Kyiv : Talkom, 2015. 276-279. [in Ukrainian].

6. Sukalo A. (2004). Arkhivna haluz Ukrainy v umovakh hlobalnoho informatsiinoho seredovyshcha. [The archival industry of Ukraine in the conditions of the global information environment]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 9, 203–216. [in Ukrainian].

7. Kyseliova A. (2005). Arkhivni resursy Ukrainy v hlobalnii informatsiinii merezhi : vydy, dostup, perspektyvy [Archive resources of Ukraine in the global information network : types, access, prospects]. (Candidate's thesis). Ukrainskyi naukovo-doslidnyi instytut arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. Kyiv. 161. [in Ukrainian].

8. Yudina L. M. (2004). Vykorystannia informatsiinykh resursiv Natsionalnoho arkhivnoho fondu Ukrainy : naukovo-metodychni zasady, napriamy ta perspektyvy (1993–2004 rr.) [Use of information resources of the National Archive Fond of Ukraine : scientific and methodical principles, directions and perspectives (1993–2004)]. (Candidate's thesis). Ukrainskyi naukovo-doslidnyi instytut arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. Kyiv. 168. [in Ukrainian].

9. Kalakura Ya. & Paliienko M. (2021). Kontseptualizatsiia elektronnoho arkhivoznavstva v konteksti tsyfrovizatsii ukrainskoho suspilstva [Conceptualization of electronic archival science in the context of digitization of Ukrainian society]. *Arkhivy Ukrainy*, 3, 36–67. [in Ukrainian].

10. Didukh L. V. (2022). Doslidzhennia metodyky otsyfruvannia audiovizualnykh dokumentiv Natsionalnoho arkhivnoho fondu [Study of the methodology of digitization of audiovisual documents of the National Archive Fund]. *Mizhnarodna naukova konferentsiia «Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Innovatsiini transformatsii resursiv i posluh»*. http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1447 [in Ukrainian].

11. Boriak H. V. (2002). Elektronni arkhivni publikatsii v Interneti : problemy reprezentatsii informatsiinykh resursiv [Electronic archival publications on the Internet : problems of representation of information resources]. *Arkhivy Ukrainy*, 4–6, 141–169. [in Ukrainian].

12. Iemelianova T. (2016). Audiovizualni kolektsii: otsyfruvannia ta dostup (na prykladi Tsentralnoho derzhavnoho kinofotofonoarkhivu Ukrainy imeni H. S. Pshenychnoho) [Audiovisual collections: digitization and access (on the example of the Central State Film and Photographic Archives of Ukraine named after H.S. Pshenichynokho)]. *Visnyk Kyiv. nats. un-tu im. Tarasa Shevchenka. Istoriia*. 3. 33-35. [in Ukrainian].

13. Konoval L. (2016). Funktsionuvannia natsionalnykh tsyfrovykh bibliotechnykh proektiv u konteksti formuvannia elektronnoi biblioteky «Ukrainika» [The functioning of national digital library projects in the context of the formation of the electronic library «Ukrainika»]. *Bibliotechnyi visnyk*. 2. 11-14. [in Ukrainian].

14. Otsyfruvannia audiovizualnykh dokumentiv Natsionalnoho arkhivnoho fondu: metodychni rekomendatsii [Digitization of audiovisual documents of the National Archive Fund: methodical recommendations]. Derzh. arkh. sluzhba Ukrainy, Ukr. nauk.-doslid. in-t arkh. spravy ta dokumentoznavstva; uklad.: L.V. Didukh, T.M. Kovtaniuk. Kyiv. 82. [in Ukrainian].

15. Thurston A. (2012). Digitalizacja materiałów archiwalnych oraz ich przechowywanie – ogólnoświatowe możliwości i wyzwania [Digitization of archival materials and their storage – global opportunities and challenges]. *Archeion*. 113. 45-56. [in Polish].

16. Digital archives (2017). Management, access and use / ed. by Milena Dobreva; Gabriella Ivacs. London: Facet Publishing. 224. [in English].

17. Photography – Archiving systems. Part 1: Best practices for digital image capture of cultural heritage material. https://www.iso.org/standard/64220.html [in English].

18. Metodychni rekomendatsii «Tsyfrovyi fond korystuvannia dokumentamy Natsionalnoho arkhivnoho fondu: stvorennia, zberihannia, oblik ta dostup do noho» [Methodological recommendations «Digital fund for the use of documents of the National Archive Fund: creation, storage, accounting and access to it»]. Zatverdzheno Nakazom Derzhavnoi arkhivnoi sluzhby Ukrainy 16 kvitnia 2019 roku №36. https://ips.ligazakon.net/document/FN052225 [in Ukrainian].